

U

UCKOWALLISTEN. Groep Nederlandse doopsgezinden*, die zich noemden naar Ucko Walles. Deze man, van zeer strenge beginselen, met ongewone denkbeelden (ook Judas zou aan de eeuwige zaligheid deel hebben), werd meermalen door de overheid vervolgd.

Hij woonde te Noordbroek (Groningen) en had in Groningen en Oostfrl. en ook in Frl. volgelingen. De geref. synoden van Franeker (1644) en Bolsward (1659) eisten maatregelen tegen zijn 'gruwelijke ketterijen'. Volgens opgave van 1666 waren er 245 mannelijke leden van deze groep in Frl. Na Ucko's dood (1647) was de naam *U.* spoedig verdwenen. De groep komt dan Groninger Oude Vlamingen te heten.

Zie: S. Blaupot ten Cate, *Gesch. der doopsgezinden in Frl.* (1839)

UDDO. Pseud. van D. van der Meulen*.

UFFENBACH, Zacharias Konrad von, Duits reiziger (Frankfurt am Main 22.2.1683—6.1.1734). Burgemeester en schepen van Frankfurt. Maakte met zijn broer een reis van verscheidene jaren. Zijn belangstelling ging uit naar boeken, handschriften, munten, tekeningen en natuurkundige zeldzaamheden. Daarom is zijn postuum verschenen reisverhaal (1709-11) een belangrijke cultuurhistorische bron. Hij vertelt o.a. over Strobos, Dokkum, Lwd., Franeker, Harlingen, Bolsward, Workum, Hindeloopen, Molkwerum, Staveren, Wikel, Lemmer, Kuinre. Vertaling van deze episoden in *Vr. F. VI* (1853), 305 e.v.

Wrk.: *Merkwürdige Reisen durch Niedersachsen, Holland und Engelland*, 3 Thle (Ulm und Memmingen 1753-54).

UIL (Fr.: *ûle*). In Frl. komen voor: steen-*U.**, kerk-*U.**; *veld-U.*, *en rans-U.**

UILEBORD. Driekantig houten bord op de vorsteinden van de Fr. schuur*, bekroond door twee ruggelings naar elkaar gekeerde, uitgesneden houten zwanen, ter weerszij van een met zinnebeelden* of volkskunst* motieven versierde stijl (makelaar). Over ouderdom en betekenis is men het niet eens. Het *U.* zal wel heten naar de uilen, die door het ronde gat in het midden in- en uitvlogen. Enkelen hebben zeer oude samenhangen gezocht voor het *U.*: H. Wirth* : voorchr. Indogermaanse symboliek (1923); A. Roes: *Hallstatt- en Villa Nova-culturen van de vroege ijzertijd* (1932); A. Augustiu: *Noordgermaans vogelpaar dat de zonneschijf trekt* (1942). Geen van hen heeft echter aangetoond, dat de woningen der Friezen steeds *U.en* met zwanen hebben gehad. De oudste afbeeldingen zijn 18de-

eeuws. Tegenwoordig ziet men de zwanen dan ook, misschien mede onder invloed van de zwanejacht*, gefatsoeneerd uit de S-vormige bevestiging van de makelaar met het *U.*

Zie: *Bulletin Oudh. Bond* (apr. 1956).

UILEPAN (Fr.: *Mepanne*). Een dakpan met een opening, tegen het inregenen beschermd door een uitstekende gebogen rand. Genoemd naar de steenuil*, die zich hier graag ophoudt.

Aanvankelijk toegepast voor het verlichten en ontlichten van de Fr. schuur. In *Z.W.-Frl.* komen nog veel oude *U.en* voor. Op een zijkant liggen er dan drie tot vijf. Thans worden voor verlichting dakramen toegepast, doch voor ontlichting gebruikt men *U.en* om de 2 tot 3 m, tegenover elkaar, 1 m onder de nok. z *Schuur*.

UILESPRONG (Fr.: *Uitsprong*, een waternaam). N.O. deel van het dorp Tynje (Opsterland). Openb. lagere school, z *Tjeukemeer*.

UILKEMA, Klaas, onderwijzer (Grouw 2.10.1873-Groningen 3.2.1944). Boerenzoon, onderwijzer (o.a. te Lwd. tot 1923) met akte landbouwonderwijs. Een der eersten die de Fr. boerderij* bestudeerden en het ontstaan van het kop-hals-romptype begrepen. Bestudeerde ook andere boerderijtypen, maar kwam niet tot publikatie van zijn resultaten.

Zie: *Jaarb. Mij. Ned. Letterk.* (1948), 139-145 (met bibl.).

UILKE REITSES, z *Dijkstra, U. R.*

UITBUREN, z *Buitenburen*.

UITERDIJKEN. Vroeger veel voorkomende naam voor buitendijks land, bijv. in: *Schoter-£7.* en *Uiterdijksterweg*, *weg O. van Kollum*, *wrsch.* een oude waterkering.

UITGANG (Fr.: *útgong*). De kavel van een doorgaande* plaats, vrijwel evenwijdig aan die der andere hoeven van een streekdorp*. Loopt, dwars op de weg, door de hele breedte (of bijna zo ver) van het bij het dorp horende veld. z *Strookverkaveling*, *Verkaveling*.

UITGEBREID LAGER ONDERWIJS. Begin 1957 namen 9631 leerlingen (4685 jongens en 4946 meisjes) aan dit onderwijs deel.

Er waren 57 scholen (5 r.k., 26 chr. en 26 openb.). Relatief grootste bezoek op de eilanden en in de steden. Op het platteland is de belangstelling nog boven het Nederlandse gemiddelde, behalve in het noordoosten.

UITHANGBORDEN. Ook in Frl. hebben tot ca. 1900 vele winkels, herbergen en particuliere woningen *U.* gehad met vaak tekenende namen.

Hier en daar leven de oude namen voort. Enkele *U.* worden in de museums bewaard. W. Eekhoff heeft opschriften uit Lwd. verzameld. J. Winklers *Naamlijst* geeft er verschillende; ook zijn er vele herbergnamen opgetekend. (z *Gevelstenen*, *Leeuwarden* (Gebouwen).

Zie: J. v. Lennep en J. ter Gouw, *De U. I, II* (Amsterdam 1868); Eekhoff, *Gesch. beschr. II*, 431-436; Fr. *Plaknamen V en VI*.

UITHOF (grangia, voorwerk; Fr.: *úthôf*), *a.* in de M.E. nederzetting van conversen met enkele monniken op afgelegen grondbezit van een landbouwend klooster. Komen voor bij benedictijnen, cisterciënzers, norbertijnen; ook van hospitaalridders en tertiariissen. Sommige hadden religieuze betekenis, bijv. Bakkeveen, maar het was vaak moeilijk de tucht te handhaven. Over hun bestaan is weinig bekend.

b. in het huidige Frl.: hulppost ter ondersteuning van de werkzaamheden van de paters van Drachten.

Als eerste *U.* werd febr. 1940 de Sint Jacobs *U.* gesticht in Sint-Jacobi Parochie (gezinsverzorging); in 1945 de Marien- *U.* te Oosterwolde (verpleeghuis, kapel); in 1946 de Sint-Maartens-*U.* te Bergum; in 1957 de Sint-Paulus-*U.* te Gorredijk. De paters die een *U.* verzorgen, behoren tot de gemeenschap van Drachten, maar zijn belast met de lokale zielzorg in het gebied waar zij werken.

c. niet-kerkelijk. Dependance, bijv. van het Fr. Museum : kerk te Janum, tot voor kort Staniasate.

UITTERDIJK. Boerengeslacht uit Tietjerksteradeel, waaruit Dreves Jurjens (Oudkerk 18.8.1755—Rinsumageest 10.8.1827), prov. representant van Frl. Zijn kleinzoon was Tamme Hendriks (Rinsumageest 27.3.1806—Schoonhoven 16.2.1874), afgescheiden predikant, die publiceerde over de afscheiding; zijn broer was Oene J. (Oudkerk 12.11.1758—Rinsumageest 26.1.1846), werktuigkundige, wiens zoon Jurjen (Oudkerk 10.12.1781—vermoord Steenwijk 11.4.1845), mathematicus en astronoom, na 1803 als leraar aan het marine-instituut werkte.

Zie: Vorst. v. Oyen III, 239; Ned. Patr. XI (1920), 289-292.

—, **Dreves**, onderwijzer (Roodkerk 25.2.1866—Hilversum 13.8.1940). Groot talenkenner. Sedert 1898 propagandist voor het Esperanto en schrijver van boeken in die taal.

Zie: Jierb. Gen. Wurkforbân (1957), 44-47.

UITVOERING. Feestavond (eens of enkele malen per jaar) van diverse verenigingen (bijv. muziekkorps, zang-, toneel- of gymnastiekvereniging). *U.en* worden gehouden voor 'gewone' en 'kunstlievende' leden en andere geïnteresseerden. In dorpen nog dikwijls een *U.* op twee achtereenvolgende avonden, één voor getrouwden en één voor ongetrouwden. Niet zelden is er bal na ('efternei dounsjen'). De sociale rangorde* en het behoren tot bepaalde standen* bepalen soms mede het bezoek en de plaats in de zaal.

UITWELLINGERGA (Fr.: *Twellegea*; ga*-naam: de streek buiten de Welle). Streekdorp (427 inw.) in Wymbritseradeel, aan de oude, doodlopende weg Sneek—Oppenhuizen- *U.* Nu aan de nieuwe weg Sneek-Heerenveen. De

Westerbrugsloot, deel van het Margrietkanaal, verdeelt *U.* in tweeën; het Z. deel heet Zuidend. Herv. kerk. Veeteelt. Zuivelfabriek. → Plaatsnamen.

Zie: Repert., 205; Fr. Dagbl. (17, 24, 31.3., 7.4.1956).

UKENA, Focko. Oostfr. hoofdelling (Neermoor ca. 1370-Dijkhuizen, bij Appingedam, 29.8.1435). Als legeraanvoerder van Keno torn Broke versloeg *U.* in 1417 Sicka Sjaerda bij Noordhorn, veroverde in 1418 Dokkum, landde na de herovering van Dokkum door de Schieringers* bij Hindeloopen en versloeg de Schieringers aan de Palesloot (14.5.1420). Hij nam Staveren in en belegerde Sloten, maar werd door troepen van Jan* van Beieren tot wijken gedwongen (9.6.1420). Ondertekende 1.2.1422 als eerste de vrede van Groningen tegen alle vreemde landsheren; met de Hanzeaten verdreef *U.* de Likedelers* uit Ezumazijl en Dokkum. Nadien beperkte hij zijn activiteit tot Oostfrl.

Zie: Emder Jahrb. XXXIV(1954), 15-52; Reg. Leeuw. Cour., 40.

ULENBURGH (ook: Uilenburg). Bekend is, dat Rombout *U.* en Ibel Hayes Fries (ca. 1550 te Lwd.) drie zoons hadden.

Gerrit, koninklijk meubelmaker te Krakau († 1601), stichtte een tak van kunstschilders. Hieruit stamt Hendrik (Krakau ca. 1587—Amsterdam vóór 1661), schilder en kunst koper. Een andere zoon van Rombout droeg diens naam. Zijn dochter was Saskia (Saskia), de vrouw van Rembrandt.

Zie: Maandbl. Amstelodamum XLIII (1956), 94-103; hs. genealogie in Gem. Arch. Lwd.

—, **Rombout**, jurist (?-Lwd. 3.6.1624). Bezocht in 1584 als burgemeester van Lwd. Willem* van Oranje, speelde ook daarna voortdurend een rol, was landsadvocaat, in 1597 raadsheer. *U.* is de vader van Saskia.

Zie: N.B.W. X, 1069; Leeuw. Cour. (3.5.1952); Repert., 280.

—, **Saskia van**. Eerste vrouw van Rembrandt* van Rijn (Lwd. gedoopt 2.8.1612—Amsterdam 14.6.1642). Dochter van Rombout. Rembrandt verloofde zich 8.6.1633 met haar en trouwde haar 10.6.1634 te Sint-Anna Parochie. Na drie jonggestorven kinderen werd haar zoon Titus geboren (22.9.1641). Rembrandt heeft Saskia herhaaldelijk afgebeeld.

Zie: Repert., 280-281; B. XIX (1957), 74-92.

ULKEZIJL. Vroegere zijl in de Vijfdeelendijk op de dorpsgrens van Pingjum en Kimsward. Uitwateringssluis voor N.-Wonseradeel. De Bedelaarsvaart, een oude geul van de Marne, vormde de zijlroede*.

U.L.O., z Schooltypen.

UM-NAMEN. Onder de plaatsnamen uit het Fr. terpen*gebied overheersen die op um (Fr.: *hiem*, Hollands: *heem*). Er zijn 100 *U.*- tegen 30 werd*-namen en 23 ens*-namen. In het geheel zijn er ten minste 224 *U.* (100 dorpen, 90 buurschappen en 34 verdwenen namen).

Over de tijd van ontstaan dezer namen is niets bekend. De *Traditiones Fuldenses* noemen ze reeds voor 1000. Ook is onbekend welke namengroep het eerst komt. Misschien wijst het grote aantal op een tijd dat de vestiging vrijwel voltooid was. Het eerste deel van de *U.* is gewoonlijk een familie- of persoonsnaam. Sommige *U.* zijn iets doorzichtiger dan de werd- en ens-namen. Dit zou op later tijd kunnen wijzen.

De *U.* zijn in een aantal groepen te onderscheiden:

a. namen met een persoonsnaam als eerste deel. Deze persoonsnaam is vaak zeer oud en niet meer in levend gebruik. Voorbeelden: Hantum, Hallum, Deinum.

b. namen met een familienaam als eerste deel. Bijv. Anjum uit Aningaheem, Mantgum uit Mantingaheem. Deze zgn. inga-heem- namen komen overal in het Germaanse taalgebied voor. Komt deze tweede groep na de eerste en wijst zij op voltooide vestiging?

c. de onechte *U.* Namen als Wierum, Miedum, Wirdum, waarbij de uitgang niet 'heem' betekent, maar een derde naamval meervoud is, een locativus; dus: bij de Wieren, op de Mieden, bij de Wirten (hoogten).

d. latere *U.* Er zijn een aantal landnamen op um waar te denken valt aan om (omke, oom). Bijv. Aenum onder Miedum (eigenlijk Aenums-five, de 5 pondemaat van Aenoom). Fekum onder Berlikum (uit Fedderik-oom). De neiging bestaat om oude ens-namen door *U.* te vervangen: Birstens werd Birstum. Ook zijn *U.* laterga* namen geworden (Goïnga). Het laatste woord over de *U.* is nog niet gesproken. De resultaten van o.a. archeologie, vestigingsgeschiedenis, landschapsgenese, historische landbouwkunde en filologie wachten op combinatie.

Zie Compendium: Hoe de Friezen heten en waar zij wonen.

ÛNDERRJUCHTLIGA, De Fryske (De Fr. onderrichtliga). Verenigde na 1930 mensen van allerlei levensbeschouwing, die streeden voor voldoende onderwijs in het Fr. In 1933 800-900 leden. Sedert 1932 gaf de liga het maandblad 'Folk* en Tael' uit, in 1942 door de bezetter verboden.

Voor onderwijzers verzorgde ze 'De Weitsrop*'; verder werden velerlei activiteiten ontwikkeld: verspreiden van stroobiljetten, ophangen van kartons met allerlei opschriften in winkels. De studie der methodiek werd aangevat o.l.v. S. E. Wendelaar Bonga* en J. K. Dijkstra*. De liga mocht in 1937 eindelijk haar leus 'Fr. op Skoalle' zien verwerkelijkt bij de Wet*-Slotemaker de Bruine. Na de bevrijding nam de vereniging 'De Fr. Skoalle*' de taak van de liga over.

ÛNDERWIISRIED, z Provinciale Onderwijsraad.

UNEMA, Janko van, edelman (Blija?-13.11.1540). Streed voor de Fr. vrijheid* tegen Saksen en Bourgondiërs. Medestander van G. Mockema* en Janko Douwama*. Erkende ten slotte Karel V als heer.

Zie: V.A. (1861), 48-72.

UNGERZIIL. Uitlaat van de Palesloot tussen Molkwerum en Hindeloopen, na 1659 gedempt. Het ontstane dijkvak is 1879 door 'Hemelumer Oldephaert en aanhorige zeedijken' overgedragen aan 'Wymbritseradeels c.a. Contributie zeedijken' en behoort thans aan 'Westergo's IJsselmeerdijken'.

ÛNGETIJD ('Onlege tijd'). De drukke tijd van de hooioogst*. Van ca. 1600-50 stond tijdens de *U.* zelfs de kerkdienst stil. z Sabbatsheiliging.

'Mei Sinteklaas binne de bakkers yn 'e *U.*' (tegen Sint-Nicolaas hebben de bakkers het druk). Tot W.O. I werden hannekemaaiers* als 'ûngetiders' (hooioogstarbeiders) gebruikt. Zij aten 'ûngetiders-kost' (zwaar, moeilijk verteerbaar eten, bijv. bruine bonen met gebraden spek). De greidboeren hadden toen ook wel 'ûngetiders-hynders' of 'bouboeren' in gebruik, die zij uit de bouwhoek* leenden. z Hooimaal.

UNIA, Van. Geslacht van grietmannen en officieren. Kempo Unnynga, 1443 op *U.*-state te Beers, was grietman van Leeuwarderadeel, evenals zijn kleinzoon Keympe Feickes *U.*, stichter van het *U.*-huis aan de Weaze te Lwd., waar hij olderman was. Uitgestorven 1775. Te Beers nog de *U.*-poort, z Poort.

Zie: Stb. I, 385; II, 267.

UNIE VAN UTRECHT EN UNIETIJD. Mrt. 1579 hadden enige Fr. steden en grietenijen zich bij de nadere unie aangesloten; in juni volgden bijna alle andere, vooral dank zij K. Roorda*.

Zorg voor eigen zelfstandigheid deed de Friezen aarzelen voor elke toenadering naar buiten, ook toen andere Nederlandse gewesten al iets voelden van de noodzaak tot inniger onderlinge aansluiting (bijv. tijdens Karel v). Toch heeft Frl. in de Unie zich meer geldelijke offers getroost dan voordien. De Bourgondische regering was een vreemde geweest, met de Friezen niet vergroeid, een godsdienst handhavend die velen tegen de borst stuitte en verscheidenen onverschillig liet, terwijl bijna alle Friezen in de gebeurtenissen van 1515 en 1524 contractbreuk zagen. Overgeleverde eerbied voor een zo jonge regering was er niet, wél voor de oude herinnering aan het vrij e Friezenom.

Vrije Friezen nu zou men in de Unie weer zijn: de zelfstandigheid der leden was degelijk gewaarborgd: over belangrijke *zaken* zou slechts met eenparige stemmen worden beslist (art. 9); men verbond zich onafscheidbaar met elkaar, maar met het behoud van ieders bijzondere rechten (art. I). Bedoeld als verdedigingsverbond moest de Unie dienen als een soort grondwet, waarin conservatief federalisme* het won van de 'moderne' eenheidsstaat: een 'zevenkoppig monster', waarvan de Fr. kop nog weer uit kopstukken bestond: de steden en de goën, onderling zelden eensgezind. Ook de stadhouder* heeft een dubbelzinnige positie: hoewel dienaar der gewestelijke Staten*, krijgt hij iets van de soeverein. Hij is aanvoerder der Fr. troepen, met invloed op vele stedelijke besturen. In 1675 wordt zijn waardigheid erfelijk (z Survivance). Hij staat hoog in de gunst van brede volksgroepen, is steeds geneigd Uniebelangen te verdedigen. Het vorstelijk hof maakt indruk.

Reeds in 1593 komt het felle conflict tussen K. Roorda en Willem* Lodewijk, waarin tijdgenoten de botsing tussen Unie en bijzondere belangen herkenden: Roorda zag een nieuw 'juck van Slavernye', Willem Lodewijk anarchie. Herhaaldelijk hebben afgevaardigden van de Staten-Generaal in Frl. moeten strijken en plooiën; een machtswoord richtte niets uit. Van zijn kant heeft Frl. herhaaldelijk Holland gewezen op aller

verplichting jegens de Unie.

Maar steeds, tot na 1650, gingen ideologische en andere verdeeldheden uit boven nationaal-Nederlandse belangen: overleg met het buitenland, zelfs in oorlogstijd (bijv. van Hendrik* Casimir II met Lodewijk XIV en dat van L. v. Aitzema*) is niet te benaderen met het moderne begrip 'verraad'. Dit ontstaat pas, als een algemeen Nederlands nationaal gevoel het regionale gaat overheersen. Toch werkten allerlei krachten naar integratie binnen de Unie; niet opzettelijk, maar op den duur wel merkbaar: de herv. kerk met haar eenheid van taal, belijdenis en liturgie, de wetenschap, aan alle hogescholen beoefend, de economische verhoudingen en het grote aandeel van Holland in de Uniekosten, niet het minst de gemeenschappelijke lotgevallen, die leidden naar de uitstraling van de gouden eeuw en het weerstaan van buitenlandse vijanden. Negatief, maar toch ook in deze richting, werkte de verplaatsing van het stadhoudelijk hof naar Den Haag (1747), waar ook veel grondbezittende edelen zich vestigden. Van invloed zal geweest zijn, vooral na 1750, dat de betekenis van Holland door achteruitgang van de handel evenzeer verminderde als die van Frl. door de landbouw toenam; zo konden de Fr. patriotten* luider spreken, o.a. tegen de nu niet meer te rechtvaardigen suprematie van Holland.

Men wilde de Unie meer besluitvaardigheid geven, maar de Unie zelf bleef voor de Friezen toonbeeld van wijsheid en voorzichtigheid (Foeke* Sjoerds). Met steun der Fransen is 1798 de eenheidsstaat opgelegd, vooral ook doordat naast het politieke ideaal van de eenheid het sociale van de gelijkheid de federalisten overspoelde: de lagere burgerij, in conflict met de hogere, raakte in radicaal vaarwater en maakte ook in Frl. weinig omslag met de politieke soevereiniteit der gewesten. Dit Uniestempel is na de Franse Revolutie niet verdwenen en ook J. R. Thorbecke* gaf in de Prov. Wet (1850) niet veel armslag aan de Prov. Staten, z. Centraal Gezag, Franse tijd, Nationalisme, Oligarchische woelingen, Patriotten, Provincialisme, Regionalisme, Tachtigjarige Oorlog, Vrijheid, w., E. H.

UNITARISME. De stroming die na 1795 vooral in burgersociëteiten* en exercitiegenootschappen* leefde en aanstuurde op de ene en ondeelbare Republiek naar Frans model.

Het *U.* wilde het 'zevenkoppige monster' vernietigen. Tegenover het C7. stond in Frl. het federalisme*, dat onder de Provisieonele* Representanten sterk was. Dit stuurde aan op een aantal min of meer soevereine staatjes en handelde uit welbegrepen eigenbelang. Frl. met slechts 1/12, van de bevolking zou in een eenheidsstaat veel invloed verliezen. Op 22.2.1796 kwam in Frl. een omwenteling tot stand, waarbij het *U.* zegevierde. De middenrichting der moderaten, in Den Haag vertegenwoordigd, kwam als partijformatie in Frl. niet naar voren, maar leefde natuurlijk wel. z. Franse tijd.

Zie: S. Koopmans, Frl. gedurende het eerste jaar der Bataafsche Vrijheid (1888).

UNIVERSITAS (geheel). In de M.E. term voor gemeenschap (der gelovigen), na 1200 voor allerlei groepen. De betekenis 'territoriale gemeenschap'

komt echter slechts in vrije landen voor (Frl., Zwitserland) en in de steden; alleen dus in door een eed verbonden gemeenschappen.

Zie: B. H. Slicher v. Bath, *Herschreven Historie* (Leiden 1949), 281-304.

UPSTALBOOM, ook: Opstalboom (letterlijk: gerechtsplaats van het verbond). De plaats bij Aurich in Oostfrl.* waar van de 11de eeuw (z. Urkera) tot ca. 1350 de afgevaardigden van het verbond van de, oorspronkelijk zeven, Fr. zeelanden* (aantal niet zeker; in 1323 waren er ten minste 11 districten) op Pinksterdinsdag vergaderden.

Het verbond was een begin van Grootfr., republikeinse staatsvorming, toen de band met het Duitse rijk verslaptte en elders de feodaliteit* zich ontwikkelde. Doel was: bevordering en handhaving van de rechtszekerheid (landvrede) en doelmatige verdediging tegen buitenlandse vijanden. De invloed van de *U.* reikte in de 12de eeuw van Eems tot Weser. De orde in Fivelgo werd hersteld in 1214 en 1224; in 1231 lukte dat niet. Pas toen Willem in Oostergo en Westergo bedreigde, wisten deze de overige 'zeelanden' te brengen tot vernieuwing van het verbond en herziening van het statuut (18.9.1323). Willem wist door schepen in beslag te nemen o.a. Oostergo te doen inbinden, maar na zijn dood werd te Appinge-dam een verbond tussen Frankrijk en de Friezen bezegeld met het 'sigillum totius Frisiae' (13.3.1338). z. Zegel.

Pas in de slag bij Warns* vindt de dreigende houding der Hollandse graven tijdelijk een einde. Weldra verdween de *U.* weer. In 1361 trachtte de stad Groningen* nog het middelpunt te worden en de bond te hervormen; het mislukt, en voortaan concentreert de stad zich op de eigen ommelanden.

Upstalboom-statuut. Willekeuren*, in 1323 door de *U.* opgesteld en overgeleverd in Latijnse, Westergo-lauwers-Fr. en Nederduitse handschriften, die aanmerkelijk verschillende redacties geven. Het statuut is te beschouwen als een van Westergo uitgegane poging, het verbond van de *U.* nieuw leven in te blazen. Van 1323-27 functioneert dit lichaam inderdaad weer.

Zie: Ph. Heek, *Die altfr. Gerichtsverfassung* (Weimar 1894), 357 e.v.; D. Kalma, *Skiednis fen Fryslân* (1944), 155-163; B. XV (1953), 87-105; Reg. Leeuw. Cour., 59; Repert., 214-215.

URETERP (Fr.: *Urterp; terp*, dorp). Dorp in Opsterland, aan weg Beetsterzwaag en Drachten naar Groningen (2690 inw.). Herv. kerk met gerestaureerde zadeldaktoeren en dubbele vrijstaande klokkestoel. Openb. en geref. lagere school. Dorpshuis. Onder *U.* liggen *U.*-Vallaat (aan de Drachtster Compagnons-vaart en Rijksweg 43) en Selmien, met proefboerderij van de C.B.T.B.

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 59; Leeuw. Cour. (27.2.1954); *Algra, De Historie II*, 120-131.

URKERA. Kleine Oudfr. rechtsoptekening, wrsch.

11 de of 12de eeuw, overgeleverd in Hunsinger, Five-linger en Emsinger Handschriften, in twee verschillende redacties. De eerste helft der *U.* kan als oudste grondwet van de Upstalboom* worden beschouwd; aan het slot, in de twee redacties aanmerkelijk verschillend, het huwelijksrecht.

Zie: P. Sipma, De Eerste Emsinger Codex (Den Haag 1943), 47-51.

ÛS FRYSK BERNEBOEK (Ons Fr. Kinderboek). Stichting (1942). Bevordert de uitgave van goede en goedkope Fr. kinderboeken. Aantal donateurs ca. 300. Tot nog toe 27 boeken (o.a. I. de Jong: *Jonges fan Gaesterlân*; A. Meester-de Vries: *Moarke*; B. v. d. Veen: *Sikkeman*; J. Visser-Bakker: *Djoke*). In okt. ontvangen de scholen folders. Met medewerking van de onderwijzers is tegen Sinterklaas de oplage (ca. 1500) grotendeels verkocht. De aanvankelijk nog hogere oplagen liepen wat terug, doordat ook de uitgevers meer in deze richting gingen werken.

ÛS HEIT (Onze Vader). Bijnaam van graaf Willem* Lodewijk. Zijn door Bart v. Hove en W. B. G. Molkenboer ontworpen standbeeld is 17.9.1906 op het Hofplein te Lwd. onthuld. De feestrede werd in bijzijn van koninklijke gasten door L. H. Wagenaar* uitgesproken; ze is afzonderlijk gedrukt. → Nassau.

Zie: Leeuw. Cour. (16.10.1905; 17.9.1906).

ÛS MEM (Onze Moeder). Een volgens alle regels van het Fr. Rundvee*-Stamboek gevormde bronzen koe door G. J. Adema*, als jubileumgeschenk te Lwd. opgesteld tegenover het gebouw van dit Stamboek (1954). Deze manifestatie van het (sinds 1850 sterk toegenomen) materialisme der Fr. veefokkers vormde een mikpunt van spotternij. Zo is ook de naam *U.M.* te verklaren, als pendant van Ûs Heit. De naam wordt steeds minder als spot gevoeld.

ÛS WURK (Ons Werk). 'Meidielingen (mededelingen) fan it Fr. Ynstitút oan de Ryksuniversiteit yn Grins' (1952-). Bevat vele kleine studies op Fr. filologisch gebied, bibliografieën enz.

UTBERDUM. In de M.E. N. deel van het dekenaat* Stauria (Staveren). Gedacht wordt aan de Bird onder Gaastmeer en Heeg en het gebied daaromheen.

Zie: B. III (1941), 52-59; XVII (1955), 84-97.

UT DE SMIDTE FAN DE FRYSKE AKADEMY. Onregelmatig verschijnend mededelingenblad van de Fr. Akademy*. No. I van dec. 1949. Tot nog toe 8 nummers.

UTGONG (uitgang). Lang is gedacht dat *U.* de naam was van een oud stadje aan de Middellzee, ter plaatse waar nu Berlikum ligt. Men vermoedde hier bij de uitgang van de binnensee een zeehaven. Wrsch. moet worden gelezen *Tutingum* uit Tutingaheem,

het erf van het Tutingavolk. Het plaatsje lag naast Berlikum (*Berlingum*).

Zie: Pompebl. XX (1949), 128-133; XXI (1950), 38-43.

UTINGERADEEL (Fr.: *Utingeradeel*, het bestuursgebied aan het uiteinde). Gem. in Midden-Frl., vroeger de eerste grietenij van de Zevenwouden. In M.E. deel van het grotere gebied Boernferd*. Tot de gem. behoren naast de hoofdplaats Akkrum de dorpen Oldeboorn, Nes, Terhorne, Terkaple en Akmarijp.

WAPEN. Een schild van keel, beladen met een lelie van zilver, vergezeld van drie klaverbladen van goud, geplaatst twee en een. Het schild gedekt met een gouden kroon (→ Grietenij wapens). Er is geen gemeentevlag.

BEVOLKING. In 1744 2225 inw., in 1904 5152, in 1939 5079 en in 1958 4962. Het vertreksaldo is groot. Van 1947-55 emigreerden er 185. Er was een vertrekoverschot van 605 personen met binnenlandse bestemming.

TAAL. In 1955 sprak van de schooljeugd 98 pct. Fr. Voor Oldeboorn en Akkrum werden eentalige Fr. straatnamen vastgesteld (1957). De openb. lagere school te Oldeboorn was één der tweetalige proefscholen.

KERKELIJK EN POLITIEK LEVEN. Van de bevolking behoorde in 1947 het grootste percentage (39,4) tot geen kerk; 32,3 pct. was Ned. herv.; 14,3 doopsgez.; 12,6 geref.; 0,6 pct. r.k. In 1956 kreeg de P.v.d.A. met 58,1 pct. de volstrekte meerderheid. De V.V.D. kreeg 14,3 pct.; de C.H.U. 13,5; de A.R.P. 9,5; de C.P.N. 1,7 pct. De gemeenteraad telt 11 leden, van wie 6 P.v.d.A., 2 V.V.D., 3 C.H.U. en A.R.P. (1958).

VORM EN LIGGING. *U.* heeft een vrij grillige gedaante en is 6010 ha groot. De grenzen worden grotendeels gevormd door vaarten en sloten, in het oosten door het Oude Diep, de sloot en de opvaart naar Warniahuizen, de Hooisloot, de Graft, het Wijde en het Nauwe Deel, de Zijlroede, de Boorn, waarna van Oudeschouw af de grens loopt langs de Nieuwe Wetering, ten westen van Terhorne en ten zuiden van Akmarijp langs Zevenvoetssloot, Gravene Sloot, Zwarte Sloot naar de Nieuwe Schouw en Lekkerterp, om dwars door de Deelen het Nieuwe Diep te bereiken tussen Oosterboorn en Uile-sprong.

HOOGTE VAN DE BODEM EN AFWATERING. De gem. ligt geheel beneden N.A.P. en watert, sinds het verdwijnen van de Middellzee de afvoer van de Boorn naar het noorden onmogelijk maakte, via de Nieuwe Wetering bij Oude Schouw of op andere wijze in W. richting af. Van de boezemwaterschappen noemen wij de Leppedijk (1300 ha), de Zwette en het Zwettegebied (resp. 1900 en 1920 ha), terwijl ook een deel van de Veenpolder de Deelen in *U.* ligt. Daarin wordt nog turf gemaakt.

GRONDSOORTEN. In het noorden liggen jonge zeeleigronden (op veen), in het zuiden laaggelegen venen. In het gebied langs de Boorn dringt uit het noordwesten een brede knipkleitung *U.* binnen, tot Oldeboorn.

GEBRUIK VAN DE BODEM. Nagenoeg de gehele opp. is in cultuur

gebracht, waarvan 99,8 pct. grasland. Veeveelt is de voornaamste bron van bestaan. In 1947 werkten in de landbouw 699 personen, terwijl in 1950 van het inkomen 42 pct. uit deze tak kwam. INDUSTRIE EN HANDEL. V. bezit naast zuivelfabrieken te Akkrum, Akmarijp en Oldeboorn in Akkrum twee belangrijke industriële bedrijven: Twijnstra's Oliefabrieken N.V. en de Fr. Coöp. Exportslachterij, waardoor mede in deze gem. 464 personen in industriële bedrijven boven tien man personeel werken (1957). Daarnaast is er een vrij aanzienlijke groothandel (Akkrum, Oldeboorn): in totaal 13 bedrijven met 71 man personeel. Van het inkomen kwam in 1950 uit de nijverheid bijna 28 pct., uit de handel ruim 10 pct. Het gemiddelde inkomen per inwoner was toen f1215.

GESCHIEDENIS. Onder de tegenwoordige naam komt *U.* voor het eerst voor in 1450, maar de dan vastgestelde Wilkerren* bepalen, dat het hoofdgerecht zal worden gehouden te Wobbinghe breggha. Het is niet bekend waar deze Wobbingabrug lag. Ook het in de Wilkerren te zamen met Akkrum genoemde Lungersim is niet zonder meer te lokaliseren. Door de aanwezigheid van tal van Stinsen, vooral te Akkrum, Oldeboorn en Akmarijp, heeft *U.* in de 15de eeuw nogal te lijden gehad van de strijd der Schieringers en Vetkopers. Agge Donia te Akmarijp oefende over een wijde omgeving ca. 1460 een waar schrikbewind uit. In het begin der 16de eeuw was grietman Epe v. Douma Gelders. Hij werd door de Bourgondiërs verdreven, die het bewind over *U.* overdroegen aan de grietman van Idaarderadeel. De gehate Spaansgezinde grietman Andries Gryph te Oldeboorn werd in 1574 door tegenstanders weggevoerd. Ca. 1580 dreigden er invallen van de Spanjaarden, maar in 1584 werden dezen voor de schans van Oldeboorn verdreven.

In de M.E. stond tussen Akkrum en Irnsum het klooster der Grauwe Bagijnen Aalsum. Aan *U.* is ook de naam verbonden van Jancko Douwama*, naar wie een straat te Oldeboorn is genoemd. Dit dorp was lang het bestuurlijk centrum, waar nog tot ca. 1955 de burgemeester woonde.

De aanwezigheid van plassen en poelen en de nabijheid van het Snekermeer bevorderen de watersport. In Akkrum en Terhorne heeft men een zeilvereniging. Wegens de centrale ligging van Akkrum in het Fr. waterland* wordt door de Fr. Ijsbond een Sterrit hierheen georganiseerd.

M., S. J. v. d.

Zie: Hepkema Memories, 270; Reg. Leeuw. Cour., 59; Ts. v. Econ. Geogr. XXXIV (1943), 33-42.

Utingeradeelsdijk. Vroeger een dijkvak O. van Staveren, lang 200 roeden, onderhouden door in *U.* gelegen dorpsgebieden. z Leppedijk.

UTRECHT. Ontstaan als Romeinse grenspost, later mogelijk in handen van de Warnen*; tegen 600 Frankisch bezit, maar ca. 640-689 en 715-ca. 720 in Fr. handen, z Pippijn, Redbad.

Als zetel van de bisschop en als handelsstad had *U.* in de M.E.

voor Frl. enige betekenis; sommige Friezen kwamen tot hoog aanzien; de bankier Lambrecht die Vriese (ca. 1300), wijbisschoppen als Folker* en Martinus* v. Blija, nog ca. 1570 Bucho v. Montzima, proost van Sint-Jan, en Ausonius v. Galama, medeondertekenaar van de Unie* van *U.* namens de geestelijkheid. Later raakte *U.* op de achtergrond, maar thans trekt de univ. vele Fr. studenten, vooral in de veeartsenijkunde (Studinteselskip 'Redbad').

Zie: Reg. Leeuw. Cour., 59.

UURWERKMAKERSKUNST. In de 16de eeuw komen in de steden en op enkele dorpen torenuurwerken voor. In de 17de eeuw kregen Dokkum, Harlingen en Lwd. hun carillons*. Ca. 1600 komen er naast de 'groot'- ook 'cleyn'-uurwerkmakers. De laatsten leverden huis- en zakuurwerken. Zij kwamen misschien uit het zuiden en maakten tot in de 19de eeuw ook mathematische instrumenten (z Astrolabium). Van 1550-1650 de eivormige, koperen en zilveren, versierde, astronomische horloges met een wijzer. Langzamerhand komen ook andere vormen. Van ca. 1700-ca. 1800 de dikke, ronde vorm ('rapen') met een of meer, soms zeer fraaie buitenkasten. met email versierde wijzerplaten en kunstzinnige 'kloven' (onrustdeksels). De horlogemakers leverden ook klokken (gangklokken sedert 1700, sedert 1750 stoelt) esklokken* en staartstukklokken*). De import van goedkopere Engelse en later Zwitserse horloges, van Franse pendules en Schwarzwaldklokken heeft de *U.* schade gedaan. Opmerkelijk is hoe velen in Frl. in steden en dorpen deze kunst hebben beoefend. Joure heeft zich als centrum kunnen handhaven (Gebr. De Vries- A. Halma).

Zie: Ottema, Gesch. Uurwerkmakersk.; Leeuw. Cour. (21, 25.8.1923; 25.7.1924); M. Elzas, Het horloge (1925); Heerenv. Koerier (28.1 en 1.7.1949).